

Vargamäe Iiob Maarja Vaino

Tammsaare on meie kirjanduses üks enim teoloogiliste ja piibellike teemadega tegelnud autoreid. Ta tundis piiblit hästi ning võttis seda teost ka tõsiselt, s.t näib, nagu oleks ta tahtnud jõuda selle raamatu – ja miks mitte ka Jumala sõna – tuumani. Tõsi küll, Tammsaare esitas oma artiklites (näiteks „Kool ja usuõpetus”, 1921) mitmeid üsna jõuliselt antiklerikaalseid seisukohti. Olen veendunud, et ka tema piibli lugemise taustal oli soov inimeste elusid nii olulisel määral mõjutanud pühakiri kahtluse alla seada, n-ö läbi katsuda – samamoodi nagu filosoofide ja teiste kirjanike mõtted ja ideed, millega ta tavatses oma loomingu polemiseerida. Tammsaare teoste religioosseid allhoovusi esimesena uurinud Toomas Liivi sõnul on piibel Tammsaare loomingus mõistmiseks kõige olulisem raamat.¹

Elmise sajandi algupoolel kirjutatud mõistukõnelised miniatuurid on oma stiililt ja keelekasutuselt vanatestamentlikud, mõned neist viitavad poeetiliselt lunastusele või Jumalale. Mõlemad Tammsaare näidendid, „Juudit” (1921) ning „Kuningal on külm” (1936), ammutavad oma algloo piibli apokriivadest. Mitmesuguseid viiteid piibli tähendamissõnadele või piiblitlugudele on peidetud Tammsaare loomingusse rohkesti. Omaaegsed lugejad märkasid neid suurema vaevata, kuna olid piiblitlugude või nende teisenduste saatel üles kasvanud, kuulsid jumalasõna igal pühapäeval kirikus jne. Tegemist oli tekstidega, mida kõik tundsid, nii et vastavate seoste loomiseks piisas kirjandusteoses põgusastki vihjest. Meie oleme juba märgatavalt pimedamad lugejad, kes piiblit enam kuigi hästi ei tunne. Ja nõukogude ajal olid religioossed teemad pikka aega enam-vähem keelatud uurimisaines. Pole ime, kui mõned üsna ilmselged piiblimotiivid Tammsaare loomingus on jäänud senini käsitlemata. Üks selliseid on Iiobi lugu ja selle variatsioonid kirjaniku teostes.

Kes oli Iiob?

Iiobi raamat (varasemates tõlgetes Hiiob) on piibli 18. raamat ning üks vana testamendi tarkuseraamatutest. Selle tekst koosneb peamiselt dialoogidest ja monoloogidest: kõnelevad Iiob, tema sõbrad ja Jumal.

Taevase koosoleku käigus, kuhu Jumal on kokku kutsunud kõik oma lapsed, juhib Jumal saatana tähelepanu oma laitmatale sulasele Iiobile. Saatan aga leiab, et Iiob on nii laitmatu vaid seetõttu, et kõik tema elus on hästi: tal on seitse poega, kolm tütar, palju sulaseid ja suur kari. Saatan on veendunud, et kui Iiobilt see kõik ära võetaks, salgaks ta Jumala maha ega jääks oma usule kindlaks. Nende väidete ümberlökkamiseks annab Jumal saatanale vabad käed saata Iiobile kaela kõikvõimalikke hädasid. Nii langevad üksteise järel õnnetuse ohvriks Iiobi pere ja kariloomad, teda ennast tabab pidalitõbi. Iiob aga keeldub Jumalat salgamast. Vaatamata oma sõprade ja naise hurjutustele, et ta tunnistaks oma salajasi patte või leiaks põhjuse, miks hädad teda on tabanud – sest muidu oleksid ju Jumala karistused ebaõiglased –, jääb Iiob enda juurde. Ta ei tagane oma usust õiglasesse Jumalasse ja pälvib Jumalalt kahekordse varanduse, kui proovilepanek mööda saab.

Iiobi raamatut peetakse vana testamendi üheks kõige hingeminevamaks looks. Jumal, kellele Iiob on vankumatus usus toetunud, annab ta kolmel korral kõhkluseta saatanale kiusata, lubades minna kõigepealt Iiobi vara, seejärel tema pere ning lõpuks Iiobi ihu, s.t tervise kallale. Väljend „hiiobisõnum” tähistab õigusega teadet mingi raske ja ootamatu õnnetuse kohta.

Paljudes kultuurides on sügavalt juurdunud veendumus, et haigused ja hädad on karistus eksimuste eest. Ka Iiob püüab aru saada, mida ta on valesti teinud, et tema lapsed tapetakse, kari sureb ning ta ise peab vaevlema valudes. Enda teada on ta püüdnud elada õiglaselt, olnud vaga ja kuulekas. Iiobi lugu läheb hinge just seetõttu, et selles kehastub inimene, kes on silmitsi sügavalt eksistentsiaalse ja lahendamatu arusaamatusega. Ja niisugusena on see olnud ka hea materjal kunstile ja kirjandusele.

ka hea materjal kunstile ja kirjandusele.

1929. aastal valmis Artur Kapi oratoorium „Hiiob”, millega ta alustas tööd juba 1926. aastal – samal ajal, kui ilmus „Tõe ja õiguse” I osa. Olgu märgitud, et Iobile pühendatud muusikateosed on küllalt haruldased ning Kapi oratooriumit peetakse üheks mõjuvamaks nende hulgas. Uurijad on esitanud hüpoteesi, et enne muusikateose kirjutamist oli Artur Kapp lugenud ka Tammsaare loomingut,² võib-olla leidnud isegi Andrese tegelaskujust Iobi loo sügavama tähenduse.

Kirjandusteostest on Iobi raamat olnud tugevaks allhoovuseks Mait Metsanurga 1909. aastal ilmunud romaanile „Vahehaare Villem”, mille moto on võetud Iobi raamatu 19. peatükist: „Vaata, ma kisendan: vägivald sünnib mulle, aga mulle ei vastata, ma hüüan, ja ep ole kohut. Oh, et mu kõned saaksid üles kirjutatud! Et need raamatusse saaksid üles pandud! Et need raudoraga tina sisse ja igavesti kalju sisse saaksid raiutud.”

Romaan kulmineerub omakorda Villemi küllalt ioblike küsimustega „Kes on süüdi?” ning „Kus on õigus? Miks ei ole ilmas õigust?”

Villem ise ei ole siiski Iobi kombel vaga ja kuulekas. Teda iseloomustatakse kui kangekaelset ja pimedat oma õiguse taotlejat – olgu tagajärjed millised tahes. Selles kirjelduses võib ära tunda pigem Vargamäe Andrese.

Vargamäe Iob

Vargamäe Andresel on Iobiga ühiseid jooni küll. Andres on samuti mees, kes püüab elada ausalt ning jumalakartlikult. Ta on veendunud, et kui tema talitab õiglaselt, vastab ka ühiskond talle vääriliselt. Oma mõttemaailmale otsib Andres kinnitust piiblist, mis on talle omalaadne käitumisjuhiseks.

Jumal on Andrese elus pidevalt kohal. Kohe romaani alguses on Andresel tundmus, et „Vargamäele tulles tegi ta temaga [Vargamäega] lepingu elu ja surma peale. Lepinguga on ta enda peale võtnud suured kohustused ja neid tahab ta täita, maksu mis maksab. Andres teab, et põld on kindel kui kalju, tema ei tagane oma lepingust küünemusta väärki. Tema ei peta kunagi, sellepärast ei tohi ka Andres petta, vaid peab olema ja jääma õiglaseks, nagu ajaks ta asju jumala endaga. Andresel on mõnikord tume aimdus, nagu oleks Vargamäel jumalaga mingisugune salajane ühendus, nagu oleksid need kaks kuidagi üks ja seesama. Vargamäe põldudele rammu muretsedes ei tee ta midagi muud, kui kannab andeid jumalale, kes elab siinsamas ja õnnistab Andrese tööd ning tegemist.”³

Vargamäe on niisiis otsekui püha maa, Jumala projektsioon. Vargamäed teenides pühendub Andres ühtaegu Jumala teenimisele. Ja kui Vargamäega tekiavad mured ja hädad, siis on Andresel probleemid ka Jumalaga. Andres ei saa aru, kuidas tema hädad on saanud tekkida, kui ta ei ole Jumala palge ees midagi valesti teinud.

Nagu saatanal Iobi loos, näib „Tões ja õiguses” Pearul olevat luba – või lausa ülesanne – Andrest kiusata. Pearu kuratlikule olemusele viitab ka tekstikoht romaani alguses:

„Või mees!” osatas Pearu. „Mõni mees nüüd, kes koha võtab, kust mina kaks peremeest välja löönud. Löön ka sinu.”

„Kolme armastab jumal: kolmas jääb,” ütles Andres.

„Või kolmas jääb!” osatas Pearu jällegi. „Mina jään kua. Olin enne sind, jään kua pärast sind. Olen ja jään. Minu vastu põle veel ükski suand, ei sua ka sina. Minu nimi on Pearu Murakas.”

„Minu nimi on Andres Paas. Mehe vastu olen alati saand, kurat saab kahe vastu.”⁴

Pearu saatandikkusele on Tammsaare ise viidanud artiklis „Avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele”, kus märgib, et „Pearus oleks nagu midagi Mefistost, muidugi talupojarüüs”.⁵ (Kõrvalmärkusena olgu lisatud, et Iobi lugu on olnud üks inspiratsiooniallikaid ka Goethe „Fausti” loomisel.)

Pearust saab Andrese alatine kiusaja. Iob küsib: „Miks ei ole Kõigevägevam

Pearust saab Andrese alatine kiusaja. Iiob küsib: „Miks ei ole Kõigevägevam talletanud karistusaegu, ja miks need, kes teda tunnevad, ei saa näha tema päevi? Piirimärke nihutatakse, karja riisutakse ja karjatatakse kui oma.”⁶ Samamoodi võiks küsida ka Vargamäe Andres.

Nagu Iiob, ei suuda ka Andres mõista, miks õiglased kannatavad. Andres on ratsionaalselt mõtleval tegelane, kes vaatamata oma usklikkusele võtab asju inimlikul tasandil. Tegudel peab olema loogiline ja mõistetav tagajärg – käitunud hästi, saad kiita; eksid, saad karistada. Kes ei taha oma süüid tunnustada, sellele peab karistuse määrama kohus. Pearuga kohut käies ei saa Andres küll alati oodatud lahendust, kuid tal on siiski usk õigusemõistmise süsteemi. Nii hakkab Andresele tunduma, et ka Jumal peab mahtuma samadesse inimliku õiguse raamidesse.

Seetõttu vaevab Andrest küsimus, miks annab kohus õiguse valelikule ja jumalakartmatule Pearule ning sellele ei järgne mingit jumalikku karistust. Hoopis temal sureb hella hingega naine Krõõt, surevad ka lapsed ning kariloomad. Andrest tabavad järgemööda samasugused õnnetused nagu ka Iiobit: ta kaotab kohtus varaliselt, ta kaotab lähedasi ning tema majapidamist saadavad mitmesugused hädad. Andrese jaoks on talumatu just see, et samad kannatused ei taba Pearut, kes ometi käitub sageli lausa jumalavallatult. Miks tema, õiglase meelega Andres, peaks olema sellised kannatused ära teeninud? Ta loeb ja loeb piiblit, aga leiab sealt ainult kinnitust selle kohta, et on teinud kõik õigesti, vastavalt jumalasõnale. Seda suuremaks muutub dissonants eluga.

„Tõe ja õiguse” I osa lõpus tabab Andrest tõeline hiiobisõnum – poeg ütleb talle, et ei tule tagasi kodutallu isa tööd jätkama. Selle teate mõju Andresele on ränk: „Ka tema vananes viimasel ajal mitte aastatega, vaid päevadega, kuigi polnud seda mõjutamas ei rasked haigused ega muud erilised põhjused. Mees hakkas nagu kõdunema, seest ja väljast korraga.”⁷

Suurimas hingehädas – romaani I osa finaalis – pöördub Andres taas piibli poole: „Esteks mõtles ta uuesti õlleankru kallale minna, aga siis tegi ta kapiukse lahti, võttis sealt piibli, istus laua äärde ja hakkas Hiiobi lugu lugema, sest Hiiobi suu läbi tahtis ta kõneleda oma Issandaga. Aga siis sündis nõnda, et kuna Andrese silmad käisid Hiiobi sõnade kannul, mõtles ta ise oma mõtteid, sest need seisid nagu igal pool pühakirja ridade vahel. Ja viimaks tundus Andresele, et loetud Hiiobi sõnad muutuvad kuidagi tema oma tundmusteks ja mõteteks, tema oma muredeks ja vaevadeks, tema oma pettumuseks ja meeleheitteks. Silmad jätaavad viimaks pühakirja lugemise ja suu kordab poja räägitud sõnu, nagu oleks neis koos kõik käsud ja prohvetid töö ja vaeva kohta: „Sina oled seda teind ja minu ema tegi, ega ta muidu nii vara surnd, aga armastus ei tulnd, teda põle tänapäevani Vargamäel.” Aga mis siis siin on? küsib Andres endalt ja ei tea vastust. Ning kui ta viimaks arvab vastuse leidvat, siis ei saa ta enam muud teha kui kummuli piiblile langeda, kuhu jääb tükiks ajaks.”⁸

Iiobi lugemine ajab Andrese ikka nutma. Ka ühel varasemal lugemisel „tundis ta enese nii viletsa ja haletsemisväärilise Issanda ees, et ta meel ühes Hiiobiga härdaks läks ja ta nutma puhkes, nagu polnud seda sündinud mitmelsetmel aastal.”⁹

Niisiis: kui Vargamäe Andres soovib oma Jumalaga rääkida, otsustab ta seda ikka teha just Iiobi kaudu. See tähendab, et piiblitegelastest seadis Andres end kõige rohkem just vaga Iiobi rolli. Ta on püüdnud olla õiglane ja aus, oma asju ajada avalikult ja sirgjooneliselt, teisi petmata ja ennast tööd rügedes säästmata, ometi on kõik saavutatu temalt jälle ära võetud – nagu Iiobiltki. Eriti teravalt tunnetab ta seda just pärast noore Andrese lahkumist, sest poeg tähendaski Andresele omal moel „kõike” – tema pidi põlistama Paaside nime Vargamäel, viima edasi oma isa elutööd, rajama ise midagi uut. Ilma selleta muutuvad ka Andrese pingutused ja ohverdused justkui tähtsusetuks.

Kaks monoloogi

Niisuguses meeleolus lõpeb „Tõe ja õiguse” I osa. Kuid sellega ei lõpe Vargamäe

inuisuguses meeleolus lopeb „10e ja õiguse 1 osa. Kuid sellega ei lope vargamae Andrese Iiobi-päevad. Romaani III osas jõuab asi sinnamaani, kus karistusest ei jää puudutamata ka Andrese ihu. Kui tsaaripolitsei avastab, et Mäe talus on lapsed loonud „Vargamäe vabariigi”, vahistatakse Andrese ja Mari poeg Ants ning ka Andres ise. Ants otsustab vangimineku asemel põgeneda ning saab selle käigus surma. (Nagu öeldud, ka Iiobi lapsed tapetakse; Andrese ja Mari teised lapsed surid haigustesse.) Andresele määratakse karistuseks poegade mässumeelse käitumise eest alandavad kepihoobid. See rabab teda rohkem kui ükski varasem kaotus. Aga erinevalt Iobist tõstab Andres mässu. „Tõe ja õiguse” III köite lõpuosas on pentaloogia üks pikemaid ja võimsamaid monolooge, kus Andrese ahastuse sügavus on võrdväärne Iiobi monoloogides väljenduvate tunnetega. Olgu märgitud, et Vargamäe Andrese meeleheite väljendus on omalaadne teisendus Indrek Paasi koolilehes ilmunud kirjatükist „Tõe ja õiguse” II osa lõpus. Indrek kuulutab seal Jumala surnuks, kuna ei suuda talle andestada Ramilda surma. („Sa lased surra ainukese inimese, kes oleks pidanud elama. Miks? On ainult üks vastus: sind ei ole, sind pole olnud ja sa ei tule.”¹⁰)

Andrese monoloog kordab sama motiivi, ainult tunduvalt võimsama häälestusega, olgu siinkohal tsiteeritud selle olulisem osa:

Kui ma seal nõnda selle surnud Antsuga sõitsin, soldat püssiga reel ja vereoja ikka veel järel, palusin ma oma südames jumalat ja ütlesin: „Armuline issand! Karista mind, kuis tahad, kui olen pattu teind, aga päästa mind sakste peksust. [---] Aga kus on siis jumal? Kus ta on, et ta seda maailma kõverust ei näe? Kus ta on, et ta ei kuule inimese häält, mis hüüab hingehädas tema poole tõe ja õiguse nimel? Miks laseb ta seda sündida ja ei kuule õige inimese palvet? [---] ja ma nutsin suure häälega, – nii hirmus mahajäetud olin ma jumalast ja inimestest. Ja ma ütlesin iseendale: Vargamäe Andres, [---] [s]ina ise oled valvanud oma südame ja nime puhtuse järele, aga nüüd on su nimi määritud igaveseks, kuna aga Pearu särab sinu kõrval nagu Kristuse talleke. Sa palusid ikka jumalat, kui läksid kraavi kaevama, kiva lõhkuma või soosilda tegema, aga sinu kraavid vajuvad täis, lõhutud kivide asemele kerkivad maapõhjast uued ja soosild kaob pikkamisi porisse. Pearu ei ole kunagi palveraamatut avanud, nagu poleks jumalat ja tema poega, meie Önnistegijat, maailmas olemaski, aga ometi elab tema paremini kui sina. Temal pole ühtegi poega tapeitud, tema naine elab ja tema oma keha ja nimi on peksust määrimata. .. ja kui jõudsin oma välja alla, needsin oma südames kõik palved ja usu, needsin tõe ja õiguse, mida ma kogu eluaeg taga nõudnud ja teile, oma lastele, õpetanud, needsin jumala see isa, jumala see poja ja jumala see püha vaimu ning lootuse oma hingeõnnistuseks, sest see kõik on olnud tühi töö ja vaimunärimine siin Vargamäel tema soode ja rabade keskel. [---] Ja kui sina ning ka teised tahate mind sellepärast hukka mõista, siis mõistke, minu süda ei nõrku. [---] Isegi kui jumal tuleks ühes oma pojaga, meie Önnistegijaga, mind noomima, siis ei muudaks ma oma meelt, vaid ütleks temale: Vägede Jehoova, kes sa ilmutad suitsus ja pilves, tagane Vargamäelt, sest mina olen su neednud ühes sinu pojaga ja mina ei pööra oma silmi enne sinu poole, kui sa oled annud märki, et sa oled tõe ja õiguse jumal. Mine ühes oma poja ja püha vaimuga sinna, kus on kõverus ja ülekohtus, Vargamäel ei pea sul pidu ega paika olema. Mine nende juurde, kes tapavad süütuid ja häbistavad ausaid. Nõnda ütleks ma jumalale endale ja tema pojale, meie Önnistegijale. Ja kui Jeesus Kristus jätkaks mind sellepärast lunastamata ning jumal saadaks mu põrgu, siis lähen ma rahuliku meelega, sest kusagil peab ometi inimene leiduma, kes kaitseb tõe ja õigust jumala endagi ees.” Nõnda rääkis Vargamäe Andres oma poja Indrekuga, kui nad seisid südaööl hobuste juures tallis, kus need krõmpsutasid heina.¹¹

Andrese tundepehangut võib kõrvutada Iiobi kõnedega, kes oma hädas esitab Jumalale samuti küsimusi selle kohta, kus on tõe ja õigus, kus on väljapääs raskest olukorrast, kus on inimese jaoks halastus.

Olgu võrdluseks toodud katkend Iiobi raamatu peatükist „Iiob kurdab oma

„Siga võrkudeks loobida karkena loobit taandata peetakse „siga karkade omi viletsuspäevade pärast“:

Ja nüüd on hing mu sees valatud tühjaks,
viletsuspäevad on mind kätte saanud.
Öösiti pistab mul kontides
ja mu valud ei pea vahet.
Suure jõuga haarab ta mind rõivaist;
see pigistab mind otsekui kuuekaelus.
Jumal on heitnud mind savi sisse,
ma olen saanud põrmu ja tuha sarnaseks.
Ma kisendan su poole, aga sa ei vasta mulle,
ma seisan siin, aga sa ainult silmitsed mind.
Sa oled muutunud julmaks mu vastu,
sa kiusad mind oma vägeva käega.
Sa tõstad mind tuule kätte, lased mind ajada,
tormihood lohistavad mind.¹²

Selles lõigus mõjub Iiob nagu ka Andres pigem etteheitvalt, mitte alandliku ja vagana. Ühes teises monoloogis ütlebki Iiob, et hoiab kinni „oma õigusest ega jäta seda” ning „mu süda ei laida mind ühegi mu elupäeva pärast”.¹³

Iiobi puhul rõhutatakse sageli, et ta jääb endale kindlaks ega taandu oma usust Jumalasse. Nii nagu Vargamäe Andresega näib juhtuvat. Lähemalt vaadates paistab aga olulisem tõdeda, et sarnaselt Tammsaare tegelasega jääb Iiob kindlaks iseendale – ta jääb kindlaks veendumusele, et ei ole eksinud, on elanud õigesti ega ole ära teeninud neid kannatusi, mis Jumal on lasknud talle osaks saada. Selles seisneb tema kõikumatu usk – Iiob usub iseenda õigusesse. Samamoodi nagu Vargamäe Andres ajab Jumalaga vägikaigast vedades taga „inimese õigust”.

Iiobi loo puhul on eksegeetide jaoks olnud üks suur vastuolu selles, et raamjutustuses kirjeldatud vaga mees ei meenuta seda Iiobit, kes oma monoloogides on järelejätmatu õigusenõudja. Tõenäoliselt on põhjus vähemalt osaliselt selles, et Iiobi raamat ei ole ühe autori töö, mis ilmneb nii teose stiilist kui ka kompositsioonist.¹⁴ Seetõttu ei anta siin üheselt mõistetavat vastust ka neile inimlikele küsimustele, mida Iiob esitab. Iiobi meelegeid selles arusaamatuses väljendavad tema sõnad ühe monoloogi lõpus: „Sest nüüd ma lähen mulda magama ja kui sa mind otsid, siis ei ole mind enam.”¹⁵

Andres ja Iiob mõlemad astuvad Jumalale vastu oma inimliku moraali ja õiguse pinnalt. „Tõe ja õiguse” V osas jõuab Vargamäe Andres aga arusaamiseni, et inimliku moraali pinnalt ei ole ülepea võimalik Jumalat mõista. Veelgi enam, Jumalat ei huvitagi see, millist õigust Andres taga ajas. Elu lõpu eel loobub Andres oma õiguse nõudmisest ja lepib mõttega, et inimene on Jumala käes kõigest tööriist, kes ei teagi alati, milleks teda kasutatakse, veel vähem saab ta selles nõudmisi esitada. Ka Iiob lõpetab jumalaga vaidlemise, aga alles pärast seda, kui Jumal on ennast talle ilmutanud. Selle jõudemonstratsiooni tagajärjel Iiob vakatab, paneb käe oma suu ette ega räägi rohkem. Mõlema, nii Andrese kui ka Iiobi resignatsiooni taga on arusaamine, et inimlikust jõust jääb maailma (Jumala) irratsionaalsuse mõistmiseks – ja sellega võitlemiseks – väheks.

Vastus Iiobile

Iiobi dilemma ei ole köitnud üksnes piibli- ja kirjandusuurijaid. Ka psühhoanalüüsi suurkuju Carl Gustav Jung on pühendanud Iiobi loo lahkamisele terve teose, mis kannab pealkirja „Vastus Iiobile”.

Jungi huvitab rohkem Jumal ja tema käitumine. Jungi käsitluses on pühakiri kollektiivse alateadvuse arhetüüpide väljendus, mistõttu on ka Iiobi raamat omamoodi psüühiliste protsesside kogum. Iiobi loo psühholoogilist külge rõhutas oma oratooriumis ka Artur Kapp¹⁶ ning Tammsaare ütles „Tõe ja õiguse” kohta, et see on psühholoogiline romaan *par excellence*. See on kõik

õiguse” kohta, et see on psühholoogiline romaan *par excellence*. Seega on kõik kolm autorit käsitlenud Iiobit – ja temaga koos Jumalat – ennekõike kui psühholoogilist probleemi, millel on aga tugev transtsendentne või eksistentsiaalne tasand.

Jung käsitleb Jahvet kui mõõdutundetut jumalust, kes on lähemal antiiksetele mütoloogilistele jumalustele kui halastavale kristlikule Jumalale. Samas näeb Jung Jahve erinevust näiteks Zeusist, kes ootas inimestelt küll kuuletumist ja ohvriande, aga tegeles peamiselt oma taevase eluga. Jahvet huvitab aga ennekõike inimene. Oma rahvaga tekib Jahvel seetõttu eriti intensiivne ja isiklik side, lausa liit, mingi igavesti kehtiv leping – nagu Andresel Vargamäega. Ning kuigi Jung mõonab, et arhailist jumalat ei tohiks mõõta nüüdisaja eetika nõuete kohaselt, leiab ta, et Jahve peamine probleem seisneb tema mitteterviklikkuses – Jahvel puudub eneserefleksioon, tema üksikud omadused ei ole omavahel piisavalt seotud, „mille tulemusel need lagunevad vastastikku teineteisele vastukäivateks tegudeks”.¹⁷

Iiob pakub sobiva ajendi Jumala sees aset leidvate vastandumiste vallandamiseks. Jahve meeletu ja irratsionaalne käitumine aga ei kõiguta Iiobi usku. Nii Vargamäe Andrese kui ka Iiobi resignatsioonis peitub suuremeelsus: mõlemad suudavad toimunud ülekohtu Jumalale andeks anda. Nad osutuvad paradoksaalsel moel seeläbi Jumalast enesest moraalselt kõrgemal seisvaks. Jungi tõlgenduses käivitab Iiob oma käitumisega Jahves omalaadse individuaatsiooni protsessi, mida Jumal vajaski terviklikumaks muutumiseks, uutmoodi tasandile jõudmiseks. Sellise Jumala järgmine „aste” on Jeesuse kaudu inimeseks saamine, sest inimene peidab endas midagi, mis Jahvel on puudu – ja see „miski” avaldus just Iiobis, kelle „teadvus seisib Jahve omast kõrgemal”.¹⁸ See tähendab, et Jumal vajab omaenda loodu abi, et loomisprojekt saaks jätkuda. Jumal tahab saada inimeseks, sest seeläbi muutub inimese eneseületus ka Jumala omaduseks ning aitab ühendada tema sisemisi antinoomiaid.¹⁹

Tammsaare loomingus viib see Jungi psühhoanalüütiline ekskurss mõtled Põrgupõhja Jürka juurde.

Sarnasusi Iiobi looga on ka selles romaanis. Nii nagu Iiobi raamat, algab ka „Põrgupõhja uus Vanapagan” taevase koosolekuga. Põhjused saatana maapeale tulekuks on küll mõneti erinevad, kuid kokkuvõttes on mõlemas raamatus põhiküsimus üks: usule kindlaks jäämine. Iiobi puhul see, kas ta jääb katsumustest hoolimata oma usule kindlaks. Ning Jürka kinnitab nii Antsule, Juulale kui ka kirikuõpetajale: usun, siis saan õndsaks. Jürka kaudu kerkib Tammsaare loomingus esile omajagu teoloogiline küsimus uskumisest kui lunastuse allikast. Kas Jürka puhul tulevad lõpphinnangu andmisel rohkem arvesse tema vankumatu usk või äraspidised teod, s.t. eksimine peaaegu kõigi kümne käsu vastu? Kuid usk Jumala lubadusse, et Jürka võib põrgut edasi pidada, kui tõestab õndsaks saamise võimalikkust, on Vanapaganal vankumatu. Seda ei väära ükski neist kannatustest, mis Jürkale sarnaselt Iiobi ja Vargamäe Andresega osaks saavad: ta kaotab nii oma varanduse kui ka peaaegu kõik oma lapsed.

Ometi kannab Jürka ise omalaadset lunastaja oreooli, kuigi täiesti pea peale pööratud moel. Ja temagi ei lunasta üksnes inimkonda, vaid ka Jumalat ennast.

Jumal on hakanud inimeses kahtlema, selgitab Petrus Jürkale romaani proloogis. Järgnev dialoog annaks Jungile kõvasti mõtlemisainet:

„Kuid siis on hakanud jumal ju iseoma kätetöös ja iseendas kahtlema.”

„Olgu või nii. Taevas on nimelt hakanud kahtlema, kas inimene üldse on nõnda loodud, et ta võiks õndsaks saada. Ja kui ta ei ole, mis õigusega saadetakse ta siis pärast surma põrgu? [---] Taevas on tuldud kolmandale mõttele.”

„Missugusele?” küsis Vanapagan ärevalt.

„Et kui inimene on ehk tõesti nõnda loodud, et ta üldse ei või õndsaks saada, s.t. kui inimese loomine on äpardunud, siis tuleb see tagasi võtta,” seletas Petrus.²⁰

„Mis tuleb tagasi võtta?” küsis Vanapagan arusaamatuses.

„Mis tuleb tagasi võtta?“ küsis Vanapagan arusaamatuses.

„Inimene.”²¹

Inimese kaudu päästab Jürka seega tegelikult Jumalat – oma õndsaks saamisega tõendaks ta, et mitte Jumal pole oma loomistöös äpardunud, vaid inimesed ise äparduvad oma eluga ja loodu ei ole eksitus. Nii nagu Iiobi loos, on ka Jürka puhul tegemist Jumala vastuolulisusega – kõikvõimas ja täiuslik looja ei tohiks eksida ning kõlbmatut inimest luua, samamoodi nagu halastaja Jumal ei peaks oma sulast ebaõiglaselt kannatada laskma. On äärmiselt tähelepanuväärne, et Tammsaare esitas neid paradokse ja küsimusi oma ilukirjanduslikus loomingu küllalt sarnaselt Jungiga, kes maadles samasuguste probleemide kallal oma teadustöodes alles aastakümneid hiljem. Tammsaare tunnetas piiblit lugedes ja kristluse üle järele mõeldes sedasama vastuolu, mille Jung sõnastas nii: kõik hea on jumalast, kõik kuri inimesest, mislābi inimene asetatakse absurdsesse vastuolu oma loojaga ning talle omistatakse kurjuses lausa kosmiline või deemonlik suurus.²²

Seda paradoksi kehastab eriti täpselt Põrgupõhja Jürka, kes saab inimeseks kuradina – mitte jumalapojana, kuid panoraamsemalt kannab seda Vargamāe Andres, kes püüab olla täiuslik ning järgida täpselt jumalasōna, leidmata ometi õndsust ja armu, ning kellest saab lõpuks hoopis n-ō kuri mees.

See lepitamatu lõhe inimese taotluste ja unistuste ning reaalsete võimaluste vahel kannab kogu Tammsaare loomingut ja tema tegelaste saatust. Ilmselt seetõttu oli ka just Iiobi lugu kirjanikule eriti südamelähedane.

„Kas tunneb keegi midagi ilusamat ja kõitvamat, kui on seda kreeklaste jumalate ja inimeste vahelised arveōiendused või kui on seda Jeesuse ja Hiiobi lood?” küsib Tammsaare ühes oma artiklis.²³

Ühtaegu tasub meenutada, et Iiobi raamatut peetakse üheks piibli kolmest tarkuseraamatust koos Koguja raamatu ning Saalomoni õpetussōnadega. Neile raamatutele on Tammsaare loomingus pāris mitmeid viiteid. Näiteks Vargamāe Andrese monoloogis öeldud „tühi töö ja vaimunārimine” on peaaegu otsene tsitaat Koguja raamatust; kogujalikku meelsust tervikuna kannab Olovernes nāidendist „Juudit” jne. Tarkuseraamatuid ühendab küsimus, kuidas peab inimene käituma ja mil moel kuulub ta üldisesse maailmakorda.²⁴ Tammsaarele sobis ilmselt ka nende raamatute skeptiline, vahel isegi küüniline toon, mis ei ilusta inimloomust ega püüa elu seletamatust liialt lihtsustada.

Lahendamatu, paradoksaalne ja irratsionaalne kõitsid Tammsaaret. Ja seetõttu ei tasuks siinkohal piirduda pakutud tõlgendustega, vaid tuleks jätta õhku ka võimalus, et nii Vargamāe Andres kui ka Põrgupõhja Jürka on hoopis ise need, kes manipuleerivad Jumalaga. Vähemalt on sellise tõlgendusvõimaluse andnud Iiobi loole Uku Masing, kes kirjutas oma magistriritōos: „See on sündinud katsetest üleloomulikku jõudu, milleks on J(umal), panna teatavate toimingute sooritamisega enda teenistusse – teda kontrollida, temaga manipuleerida – nagu maagia ja nõidus seda teatavate vormelite jm. abil üritab teha. Nii on see õieti areligioosne hoiak: inimene soovib valitseda jumala(te) üle.”²⁵

Nii et ākki hoopis sunnivad Tammsaare tegelased maailmakōiksust vastama oma tahtmistele, mitte ei ole selle all kannatajad?

Kes teab, mida mõtles kirjanik suvistel õhtutundidel oma Kadrioru kodu aknast välja vaadates ning Jumalale nõudlikke küsimusi esitades.

1 T. Liiv, A. H. Tammsaare „Tōe ja õiguse” interpreteerimine. Keel ja Kirjandus 1989, nr 12, lk 731.

2 O. Kuningas, Ühiseid jooni A. Kapi ja A. H. Tammsaare hilisemas loomingus. Rmt: Heliloojad Kapid ja eesti muusika. Tallinn, 1978, lk 112.

3 A. H. Tammsaare, Tōde ja õigus I. Kogutud teosed 6. Tallinn, 1981, lk 92.

4 Sealsamas, lk 23.

5 A. H. Tammsaare, Armastusest ja lapselikkusest. Tartu, 2011, lk 361.

6 li 24:1–2.

7 A. H. Tammsaare, Tōde ja õigus I, lk 388.

8 A. H. Tammsaare, Tōde ja õigus I, lk 496.

9 Sealsamas, lk 388.

10 A. H. Tammsaare, Tōde ja õigus II. Kogutud teosed 7. Tallinn, lk 356.

11 A. H. Tammsaare, Tōde ja õigus III. Kogutud teosed 8. Tallinn, 1982, lk 221–224.

12 li 30:16–22.

13 li 37:6

13 li 27:6.

14 **U. Nõmmik**, Iiobi raamat. Tartu, 2013, lk 14–19

15 li 7:21

16 **V. Rumessen**, Ajaloolisi paralleele A. Kapi oratooriumiga „Hiob“. Rmt: Heliloojad Kapi ja eesti muusika, lk 126.

17 **C. G. Jung**, Vastus Iiobile. Tlk K. Kivil. Tallinn, 2019, lk 18.

18 **C. G. Jung**, Vastus Iiobile, lk 77.

19 **Sealsamas**, lk 123.

20 Ei saa märkimata jätta ka paralleeli Mefisto sõnadega Goethe „Faustist“ August Sanga tõlkes: „Kõik see, mis sünnib iga tundi, / on otsast peale äpardund / ja väärt, et jälle saada olematuks.“ (Tallinn, 1983, lk 39.) Tammsaare tütre Riita sõnul oli Tammsaare soov oma „Põrgupõhja uue Vanapaganaga“ kirjutada pahupidi pööratud „Faust“.

21 **A. H. Tammsaare**, Põrgupõhja uus Vanapagan. Kogutud teosed 13. Tallinn, 1985, lk 213–214.

22 **C. G. Jung**, Vastus Iiobile, lk 117.

23 **A. H. Tammsaare**, Armastusest ja lapselikkusest, lk 398.

24 **U. Nõmmik**, Iiobi raamat, lk 13.

25 **H. Masing**, Das Verhältnis der Eliahreden zu den übrigen Reden des Buches Hiob. Käsi-kiri Tartu Ülikooli usuteaduskonnas (1931). Tsiteeritud: **E. Lepik**, Iiobi raamatu lugu. Tartu, 2000, lk 6.